

LA CHRONIQUE DE MARIBAS.

(Extrait d'une lettre au P. J. Dashian).

Paris, le 16. décembre 1896.

...J'ai maintenant à vous communiquer un renseignement assez intéressant pour la critique de Moïse de Khoren.

Vous savez que je regarde depuis assez longtemps le fameux livre Chaldéen de Mar Abas comme une fiction littéraire. Je crois de plus en plus que Moïse a composé lui-même, en se servant de ses sources ordinaires et de son imagination, les récits qu'il fait remonter au temps d'Alexandre le Grand. Le savant ouvrage de M. Khalatian sur l'épopée arménienne, bien que ses conclusions diffèrent des miennes, a déjà apporté nombre de preuves à l'appui de ma thèse. J'espère avoir bientôt l'occasion de les compléter et de montrer, pièces en mains, que ma conviction repose sur des bases solides.

J'étais cependant arrêté par un scrupule, et je vous avoue aujourd'hui qu'il me tourmentait fort. Ceux qui ont suivi mes modestes recherches sur les sources de Moïse, ont pu constater que cet auteur s'efforçait toujours de couvrir ses récits de quelque autorité universellement reconnue. Jules l'Africain, Barthesane, Férmilien, etc. étaient des noms qui devaient inspirer confiance à ses lecteurs. Comment donc aurait-il songé à en inventer un, celui de Mar Abas, lorsqu'il s'agissait de faire accepter la partie la plus ancienne — et en même temps la plus nouvelle — de son histoire? Cela me paraissait en contradiction absolue avec sa manière ordinaire de procéder, et même de nature à infirmer jusqu'à un certain point des arguments qui, autrement, auraient eu de la valeur. Aussi ai-je longtemps essayé, mais vainement, de trouver une trace quelconque d'un chroniqueur portant le nom de Mar Abas.

Maintenant ce scrupule est levé, pour moi du moins. Je sais qu'il y avait, au temps de Moïse, une chronique de Mar Abas qui devait jouir d'une certaine réputation. Et voici comment je l'ai appris.

Dans les premiers jours de novembre un de mes élèves, qui est déjà un maître, M. l'abbé Nau, me dit qu'en étudiant pendant les vacances quelques manuscrits syriaques au *British Museum*, il avait trouvé, sous le numéro 4402, une traduction de la Chronique de Michel le Syrien en Karschouni (arabe écrit en caractères syriaques). Il avait été frappé de la présence du nom de Maribas dans le titre (en syriaque) de cette traduction, qui était ainsi conçue:

ՄԱՐԻԲԱՍԱՆ ՓՈՒՐՆԱԿԱՆԳՐԱԹԻՒՆԸ

(Առ Վ. Յ. Տաշեան ուղղակի նամակ մի քաղաւած:)

Փարիզ, 16 Դեկտ. 1896:

...Այժմ շեղե մեղեկութիւն մը պիտի հազարգեմ՝ որ Մարիբասի խորհնայնայ քննութեան համար բաւական հետազոտական է:

Գիտէք որ երկար ժամանակէ ի վեր հռչակաւոր Մար Աբաս Բագդադացի մասնագրական կեղծիք մը կը համարիմ: Հետհետէ աւելի կը համոզուիմ որ Մ. խորհնայնի՝ իւր սովորական աղբիւրները գործածելով եւ իւր երևակայութեամբ՝ յորինած է ինքնին այն ամէն պատմութիւնքն, որոց ծագումը մինչև Աղբնանդիքի Մեծի որբը կը հանէ: Արդէն Պր. Խալատիանցի գիտնական երկաթորութիւնը Հայոց վէպէ մասին՝ բազմաթիւ ապացոյցներ յառաջ բերած է ի հաստատութիւն իմ բնաբանի, որչափ ալ իր հանած եղբայրացութիւնքն ինքններեա տարբերի: Այլ յաւասար քիչ ժամանակէն առիթ պիտի ունենամ այն ապացոյցները լրացնելու, եւ այսպէս՝ փաստերը ձեռքս ցուցնելու որ իմ համոզումն հաստատուն հիմանց վրայ կեցած է:

Ասկայն կասկած մը զի կը կասեցնէր, եւ կը խառտովանիմ որ զի շատ կը նեղէր: Անոնք որ Մ. խորհնայնայ աղբնայ վրայ բրած համատ հետազոտութեանց հետամուտ եղած են, կրցած են վճռել հաստատութեամբ որ այս հեղինակը կը ջանայ միշտ իւր պատմանքը աշխարհահայկ հեղինակութեամբ մը քրտել: Թույլտ Արիփկանս, Բարեկոյն, Փրիմիլիանոս եւն՝ են այն անուններն, որոնք վառահաւթիւն պիտի ներշնչեն իրեն ընծի երցողներուն: Արդ ինչպէս եղած է որ խորհնայնի մոռածած բլլայ հնարել անուն մը՝ Մար Աբասը, երբ որ անոր կ'ուրէր վերադրել իւր պատմութեան ամենահին — միևնույն ժամանակ ամենէն նոր — մասը: Այս բանս ինծի բացարձակապէս հակասական կ'երեւար իրեն գործելու ապարկական եղանակին, եւ մինչև անգամ կարող տկարացնելու աստիճան մ'այն ապացոյցութիւնքն, որոնք այլապէ իրենց արժէքը պիտի ունենային: Այսպէս երկայն ժամանակ՝ բայց ի զուր՝ ջանացած էի Մար Աբասոյ անունը կրող ժամանակագրի մը որեւիցէ մէկ հնարք գտնել:

Հիմայ այս կասկածը բարձրած է, զանէ ինծի համար: Գիտեմ՝ այժմ որ Մ. խորհնայնայ ժամանակը կար Մար Աբասոյ ժամանակագրութիւն մ'որ քիչ շատ համարու ունենալու էր: Ահա թէ ինչպէս իմացայ այս բանը:

Նայեմեքիք առաջին օրէն իմ աշակերտներն մին՝ որ այժմ արդէն ուսուցիչ է, Նո (Nau) երէցն, կ'ընէ թէ պարսկութեան օրէն Բրիտանական Թանգարանին քանի մ'առօրական ձեռագիրներն ուսումնասիրած ժամանակ՝ գտած էր, թիւ 4402 ձեռագրին մէջ՝ Միքայէլէ Նարոյ ժամանակագրութեան քարտին (այսինքն արաբերէն՝ բայց ասորերէն տառերով գրուած) թարգմանութիւն մը: Ձարմացած էր Մարիբասոյ անունը զանկելով այս թարգմանութեան (ասորերէն) վերնագրին մէջ, որ էր այսպէս.

Il est difficile de caractériser les extraits de Maribas avant d'avoir fait une étude minutieuse de chacun des articles, réduits bien souvent à un maigre résumé. Cependant une lecture attentive m'a conduit, provisoirement du moins, aux conclusions suivantes :

1° Le titre du Michel au Karschouni du *British Museum* est complètement justifié. Presque tous les articles de notre Maribas se retrouvent, et souvent mot pour mot, dans la traduction arménienne de Michel. Ils sont passé plus tard, souvent sans changement, dans les chroniques syriaque et arabe de Bar-Hebræus. Plusieurs passages caractéristiques, comme l'énumération des sept sectes juives (Michel, éd. Jér. 1870, p. 128 sv.; 1871, p. 104 sv.; Bar-Hebræus, *Hist. dyn.* éd. Pococke, p. 116), remontent à Maribas.

2° Bien que basée sur Eusebe, comme toutes les chroniques d'origine chrétienne, la chronique de Maribas a emprunté à diverses sources (entre autres la *Vie de S. Sylvestre*) bien des éléments nouveaux, en partie relatifs à l'histoire orientale. L'Arménie en particulier est mentionnée un certain nombre de fois.

3° La date de la composition est difficile à établir, mais elle ne doit pas être antérieure à l'époque arabe. Il y a en effet une allusion à la chute des Sassanides.

Je n'étonnerai personne en disant que j'ai rencontré fort peu de points de contact entre la chronique de Maribas et l'*Histoire* de Moïse de Khoren. Il y en a cependant. Je n'ai pas été peu surpris de voir que le royaume d'Edesse était identifié avec l'Arménie. *Abgar régna à Edesse sur les Arméniens*, dit la chronique.

Malgré la différence du contenu je n'hésite pas à considérer le Maribas dont on vient de retrouver des extraits, comme identique au Maribas mis en avant comme grande autorité par Moïse de Khoren. Non seulement le surnom de Chaldéen, donné à notre Maribas par le titre de Michel et celui des fragments, rappelle le fameux livre traduit du Chaldéen en grec (Moïse, I, 9), mais le nom de Maribas lui-même est d'une forme tellement insolite qu'il ne peut guère avoir été porté que par un seul et même individu. L'orthographe ܡܪܝܒܐܣ, rendue exactement par *Maribass*, n'est pas syriaque. M. l'abbé Chabot, dans sa *Notice*, ne songeant pas au Maribas de Moïse, avait lu grammaticalement Mariabbas. La forme Maribas est grecque (*Μαριβας*), ou du moins hellénisée.

ԳԺՈՒՄԱՐԻՆ ԵՎ ՄԱՐԻԲԱՍԻ ԳԵՂԱՐԱՆԵՐՆԵՐՈՆ ԿԻՐԱՐԱԳԻՐՆ ԵՐՈՂԷ՝ ՍԱԿԱՅ ԿԱՆԻՍԱՆ ՄԱՆՐԱՄԱՆԱՆ ԱՆՈՒՄՆԱՐԻՔԻՆ ԻՐԱՐԱՄԱՆԻՔԻ յՈՂԱՆԱՆԻՐԸ, ՈՐ ԲԱՆՔ շԱՍՈՒՆԳԱՊ ՎԻՍԻՄ ՀԱՄԱՆՈՒՄԱՆ ՄԻՆԵՂԻՔԻՆ ՍԱՌԱՆ ԵՆԻ ՍԱԿԱՅ ԵՎ ԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՐԻԲԱՍԻ ԸՆԹԵՐԵՅՄԱՆԻ ՄԵ ՀԱՄԱՆ ԵՄ ԵՂԱՐԱՐԳ՝ ԳԱՆԷ ԱՌԺԱՄԱՆԱԿԵՍԻ ՀԵՄԵԼԱԹԵԱՆԵՅ :

1. ԲԻՐԻՄԱՆԿԱՆ ԹԱՆԿԱՐԱՆԻ ՄԻՔԵՂԵՂԻ ԱՆՈՐԱՅ ԶԱՐԻՆԻ ՎԵՐԻՄԱՐԻՔԻ ԻՆՎԵՐՍԻ ԿՐԱՐԱՄԱՆԻՔԻՆ, ՄԵՐ ՄԱՐԻԲԱՍԻ ԳԵՂԵԹ ԵՎ ՍԱԿԱՅ ԵՂԱՆԱՆԻՐԸ ԿՐ ԳԱՆԻՍԻՔԻ, ԵՎ ԱՅԻՆ շԱՍՈՒՆԳԱՊ ԲՈՒՄ ԱՌԱՐԱՆ, ՄԻՔԵՂԵՂԻ ԱՆՈՐԱՅ ԶԱՐԻՆԻ ԹԱՐԳՄԱՆԻՔԻՆ ՄԵՂ, ԲԵՏԱՅ ԱՆԵՃԱՆ ԱՂ ԵՆ՝ ԵՄԵՆԻ ԱՌԱՆԵՅ ՓԱՓՈՒՄԻՔԻՆ ԲԱՐՏՐԵՐԵՆՈՐ ԽՈՐԻՔ ԵՎ ԱՐԱՐԱՐԱՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՐԱՐԹԵԱՆԵՅ ՄԵՂ, ԶԱՍ ՄԵ ԿԻՐԱՐԱՐԱՆԿԱՆ ՍԵՂԵՐ, ԱՅԱԿԱՆ՝ ՀՐԵԿԱՆԻ ԵՐԹԵՄ ԱՂԱՆԳՈՅ ԹԱՐԱՐԹԻՔԻՆԸ (ՄԻՔ. ԱՆՈՐԻ, ԱՅ. ԵՐԱՍԱՂԵՄ 1870, ԷՂ 128 ԵՆԱ. ԱՅ. 1871, ԷՂ 104 ԵՆԱ. ԲԱՐԱՏՐԵՆԱ, "ՊԺՄ. ԼՈՐԵՄԱՆԻՆԱՆՅՈՒՆ, ՀՐԱՐ. ՊՐԱՐԵՂ, ԷՂ 116) ԱՆՆԱՌԱՅ ԵՆ ՄԱՐԻԲԱՍԻՆ :

2. ՄԱՐԻԲԱՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՐԱՐԹԻՔԻՆ ԹԵՎ ԵՎ ԵՆԱՐԵՐԻՔ ԳԱՐԵՐԻՆ ՎՈՅՂ ՀԻՄՆԵՍԻՔ ԵՎ, ԻՆԵՅԱԿԱՆ ՄԱՆԻ ԶԵՐԻՄԱՆԵԿԱՆ ԺԱՐԱՊԱՐ ԱՆՆԵՅՈՂ ԺԱՄԱՆԱԿԱՐԱՐԹԻՔԻՆԸ, ՓԻՆ ԱՌԱՅ ԵՆԱՆ ԱՐԻՔ ԱՂՔԻՐԵՆԵՐԸ (Ի ՄԵՂԻՔ Ս. ՍԵՂԵՄԱՐԱՐԻՄ ՎՐԵԻՆ) շԱՍ ՄԵ ՀՐԱՐ ԱՐԱՐԸ, ՈՐ ՄԱՍԱՐԱՐ ԱՐԵԼԵԽԻԱՆ ԱՅԱՄԱՆԻՔԻՆ ԿՐ ՎԵՐԱՐԵՐԻՆ : Ի ՄԱՆԱՆՈՐԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲՈՒՄԱՆԱՆ ԱՆԳԱՊ յԻՂԱՌԱՅ ԵՎ :

3. ԶԱՐԱՐԱՐԱՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՐԱՐԹԻՔԻՆ ԳԺՈՒՄԱՐ ԵՎ ԵՐՈՂԷ՝ ՍԱԿԱՅ ԱՐԱՐԱՐԱՆԻ ՇՐԴԱՆԵՆ ԵՄԱՂ ԲԵՂԱՐԱՆ ԵՎ ԵՂԱՐԱՐԵՂ ԱՎ ՍՈՒՄԱՆԵԱՆԵՅ ԱՆԿԱՄԱՆ ՄԱՆԻ ԱԿՐԱՐԹԻՔԻՆ ԱՂ ԿԱՅ :

ԱՂ ԳՐԵ ՎԻՄԻ ԶԱՐԱՆԵՅՆԵՄ ԲՈՒՆՎ ԹԵ ՄԱՐԻԲԱՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՐԱՐԹԻՔԻՆ ԵՎ Մ. ԽԱՐԵՆԱՅՈՅ ԶԱՅՈՅ ՊԱՌԱՄԱՆԻՔԻՆ ՄԵՂ ՇՐԴԱՐԱՆԻ շԱՍ ՔԻՆԻՔԻՆ ԶԱՆԴԻԿԱՆ ԵՄ : ՍԱԿԱՅ ԿԱՆ ԳԱՆԷ ԶԱՆԻՔ ՄԵ ՀԱՍՈՐ : ՔԻՆ ԶԱՐԱՆԱՅՈՅ ԱՆՆԵՆՎՈՐ ՈՐ ԵՂԱՐԱՐԻՔ ԹԱՐԱՐԱՐԹԻՔԻՆԸ ՀԱՍ ԱՂԱՆԱՅՈՅ ԵՎ ԶԱՅԱՌԱՄԱՆԻ ՀԵՄ : ԺԱՄԱՆԱԿԱՐԱՐԹԻՔԻՆ ԿՐԵԹ ԵՎ ԱՐԻՔԻՆ ԵՂԱՆԱՅՈՅ ԶԱՅՈՅ յԵՐԵԻՆ :

ԲՈՒՄԱՆԱԿԱՐԱՐԹԻՔԻՆ ՄԱՐԻԲԱՍԻ ԲԵՂԱՆՎ ԱՂ ԶԱՆԴԵՐԹ՝ ԵՄԸ ԵՐԴՄԱՐԻ ԱՅՈՒ ՄԱՐԻԲԱՍԻ, ՈՐԱՆ ՀԱՄԱԿՈՒՄՈՐԸ ԳԱՆԱՆԵՅԱՆ ԱՅԺԺ, ՀԱՄԱՐԻՔԻՆ ՄԻՆԱՆՅՈՅ ԱՆՆԻ ԱՅԻ ՄԱՐԻԲԱՍԻՆ ՀԵՄ՝ ԳՐ Մ. ԽԱՐԵՆԱՅԻ ԻՐԵՆԱՆ ԵՄ ՀԵՐԻՆԱՐԹԻՔԻՆ ԵՄԱՂ յՈՒՄԱՆ ԵՂԱՐԵՎ : ԱՂ ՄԻԱՅՆ "ՔԱՐԳԵԱՅԻ", ՎԵՐԱԴԻՐԸ, ՎՐ ՄԵՐ ՄԱՐԻԲԱՍԻ ԿՈՒ ԱՅՈՅ ՄԻՔԵՂԵՂԻ ԱՆՈՐԱՅ ԳՐՈՅ ԵՎ ԱՅՈՅ ԶԱՐԱՆԱՆԵՅ ՎԵՐԱՐԱՐԻՎՈՐԱՅ, ՔԱՐԳԵԱՐԵՆԸ ԵՄԱՆԱՐԵՆԻ ԹԱՐԳՄԱՆԱՆ ՀԱՆԿԱՐԱՐ ԴԻՐԸ ԿՐ ԻՂԵՅՐԻՆ (Մ. ԽԱՐ. Ա. 9.) ԱՂ ԵՄԱՆ ԱՂԻՆ ԻՍԿ "ՄԱՐԻԲԱՍ" ԱՆՈՒՆ ԱՅԿԱՅ ԱՆՈՒՄԸ ԵՎ ԶԱՅՈՅ ԵՂ ՄԵ ՄԻՐԱԿ ԵՎ ԱՂԻ ԱՆՆԸ ՄԻԱՅԻ ԿԵՆՈՅ ԿՐԱՅ ԲԵՂԱՂ : ԱՆՈՒՄԱՆ ԱՅԱՅՈՅ ԴԵՐՔ՝ ՈՐԱՆ ՃԻՔ ՓՈՒՍԱՐԱՐԹԻՔԻՆ ԵՎ "ՄԱՐԻՔԱՆ", ԱՐԱՐԱՆԻ ԵՎ ԶԱՅՈՅ ԵՐԵՐԻ ԻՐ "ՏԵՐԻՆԻՆԱՆՅՈՒՆ" ՄԵՂ՝ ԶԱՆԴԱՐԱՊԱՆԱՆՎՈՐ Մ. ԽԱՐԵՆԱՅՈՅ ՄԱՐԻԲԱՍԻ, ԿԱՐԱՅԱՅՈՅ ԵՎ ԱՂԻՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՐԵՆ "ՄԱՐԻՔԱՆ" "ՄԱՐԻԲԱՍ" ԵՎ ԵՂԱՐԱՐԱՆ ԵՎ ՄԱՐԻԲԱՍ (ՄԱՐԻՔԱՆ) ԿԱՊ ԳԱՆԷ ՀԵՂԵՆԱՅՈՒՄԱՆ :

